

Szecsó Károly

Gárdonyi Géza egri múzsjája

Gárdonyi 1885. október 28-án vezette oltár elé a dabronyi római katolikus plébános unokahúgát, Csányi Molnár Máriát.¹ Az esküvő idején az író mindössze huszonkét éves volt, ifjú felesége pedig alig tizenhat. Már kezdetben kiderült, hogy nem egymáshoz valók, s egybekelésük elhamarkodott volt. Bécsi nászútjuk csak egy napig tartott. Hazajöve az osztrák fővárosból, másnap az újdonsült feleség már egyedül ment színházba, férje akarata ellenére. Egy hónap múlva Mária eltűnt az író hajlékából, s csak néhány hét után tért haza, azt sem tudni, hogy honnan. Az ifjú házasságok a fővárosba költöztek, és 1887. május 17-én megszületett első gyermekük, Sándor. A család nem találta helyét Budapesten, s Győrbe költöztek, majd ezt követően Szegedre, ahol csaknem három évig éltek. Győrben született meg Gizella leányuk, 1889. február 25-én. A második fiúgyermek, József pedig már Szegeden, 1891. március 25-én.²

Nem lehet pontosan tudni, hogy a fiatalasszony mennyit törődött három gyermekével. Többször előfordulhatott, hogy kimaradozott, és elhanyagolta őket, mert Gárdonyi, hogy ne lássa a számára egyre nehezebben elviselhető helyzetet, egy nyáron át Aradon újságíró volt. Ez már a különélés főpróbája, amelybe a rendszerető, a házasságról hagyományos elveket valló családapa csakhamar bele is betegedett. Ekkor újra Pestre költöztek, hogy talán megmenthető a házasság. Ismét kudarcot vallottak. Csányi Máriát nem érdekelte a házasság, még élni akart, mint leánykorában. 1892 júliusában visszaköltözött Győrbe, férje tudta nélkül.

1893. április 7-én ott született Géza fiuk, akit Gárdonyi nem fogadott el sajátjaként. Többé nem éltek egy fedél alatt, az író egyelőre a fővárosban maradt.³

Gárdonyi vágyott a szeretetre, a szerelemre. Bródy Sándor ajánlására, Feszty Árpád festőművész mellett ellátja a titkári teendőket. Így állandó vendége lett a Feszty-szalonnak, amelyet Fesztyné Jókai Róza, Jókai Mór nevelt lánya tartott fenn. Gárdonyi Fesztyéknél ismerkedett meg az elbűvölő tanítónővel, Szarvassy Margittal, és csakhamar beleszeretett. A szalon vendégei a fiatal író egy ideig a „szerelem betegeként” kezelték. Megmosolyogták falusias öltözetét, de „álommal, napfénnel, madárénekkel teli tekintete” – írta memoárjában Fesztyné, tüstént felkeltette a nők érdeklődését. A tanítónő és Gárdonyi csakhamar megkedvelték egymást, de a valóságban a hat évig tartó kapcsolat, mindkettőjük részéről csak sóvárgás és várakozás volt. Szarvassy Margit hosszú ideig nem tudta határozott válaszra kényszeríteni Gárdonyit.⁴

¹ Z. SZALAI Sándor 2013. 83.

² FRÁTER Zoltán 2014. 77. – Z. SZALAI Sándor 2013. 84.

³ FRÁTER Zoltán 2014. 77–78.

⁴ FRÁTER Zoltán 2014. 77–78.

Az író 1899 tavaszán azt ajánlotta a tanítónőnek, hogy töltsenek néhány hetet együtt Isztambulban, ahová az *Egri Csillagok* című regényéhez ment adatokat gyűjteni, személyes élményeket szerezni. Feszty Árpádné tudomása szerint az utazást Margit csak a tisztesség látszatának megőrzéséért nem vállalta. Egri éveiben is még egy ideig levelezett Szarvassy Margittal.⁵

Gárdonyi Géza csaknem egy évtizede élt már Egerben, s újból szerelemre lobbant egy számára addig ismeretlen fiatal nő, Tóth Ilona iránt. Tóth Mihály leánya 1882-ben született. Az ifjú hölgy állítólag először Kolozsváron látta meg az író a Fadrusz János által készített Mátyás király-szobor leleplezése alkalmával. Később Nagyváradon figyelt föl rá a vasúti pénztárnál, és kirakatot nézve látta meg Pesten. Tóth Ilona családja Szászrégenben élt, de édesanyja egri származású volt. Az apa váratlan halála után visszatértek Egerbe, ahol Ilona nagybátyjának italboltot működtetett. Kénytelen volt a leány beállni a pult mögé. Ekkor ismerte meg személyesen Gárdonyit, és többször meglátogatta otthonában.

Az író egy alkalommal díszkötésben adta át neki frissen megjelent könyvének, *Az a hatalmas harmadik* című regényének első példányát. A műben szorosabb ismeretség nélkül is a lányt mintázta meg. Azt, aki majd az elkövetkező években mindennapjait megédesíti, s aki haláláig „*Isten legjobb angyala*” lesz. Ilona csakhamar új nevet kapott a csodált férfitől. Iluskának – Miluskának – Ilának – Milának nevezte, s e változatokból végül a Mila maradt meg.⁶

Mila nagybátyjának üzlete csődbe ment, a fiatal lány számára egyetlen kiút maradt, a házasság. Gárdonyi évek óta válófélben volt, sőt válópere a végéhez közeledett. A Budapesti Királyi Törvényszék 1908. október 20-án mondta ki a választ.⁷ (Gárdonyi volt felesége 1931. március 19-én hunyt el Győr-Szigeten, 61. éves korában.) Időközben Tóth Ilona férjhez ment Mátékovics József szőlősgazdához. Nem éltek azonban jól, hol veszekedtek, hol kibékültek. Nemsokára Gárdonyi házának környékére költöztek. Ettől kezdve Mila csaknem mindennap elment a Gárdonyi-házba, és ott amolyan házvezetőnőféle lett. Férje pedig kisebb-nagyobb feladatok elvégzésével segítette az író. Különleges volt az a kibontakozó plátói szerelem, amely az író Tóth Ilonával összekötötte. Gárdonyi Géza életének utolsó évei Milától szinte elválaszthatatlanok voltak. Ha egyetlen órát is késett reggel, akkor már kapta az üzenetet, hogy menjen azonnal. Mila tartotta rendben az író dolgait, s ápolta a Mestert haláláig. Mindenről ő gondoskodott, s igyekezett mindenben Gárdonyi kedvébe járni.⁸

A csendes nyári esték mindig kettesben teltek el a várra néző kerti padon, ahol Gárdonyi felolvasta Milának az aznap írt sorokat. Ezt követően megbeszélték a címeiket,

⁵ Z. SZALAI Sándor 2013. 91.

⁶ FRÁTER Zoltán 2014. 80.

⁷ OKOS Miklós 1968.

⁸ FRÁTER Zoltán 2014. 80.

hogy melyik is volna jobb. Nem azért, mert Mila találékonyabb vagy éppen jó értője lett volna a Gárdonyi-írásoknak, csupán arról volt szó, hogy jó érzést okozott a Mesternek, ha Milának elmondhatta írásba öntött érzelmeit. A Mila által mondott történetből alakult ki például az *Ida regénye*. Máskor a zongorához ült Gárdonyi, és eljátszotta megzenésített versét:

Sűrű sötét erdő
Vékony holdvilág,
Járom az erdőnek
Gyöngyös harmatát.⁹

A közel húsz évvel fiatalabb Mila az író lelki társa volt közel két évtizeden keresztül. *„Valószínűleg az ő személyisége járult hozzá annak a női eszmének a kialakulásához, melynek egy-egy vonása már felcsillant Az én falum, a Dávidkáé, s az Egri csillagok leányalakjaiban, a Láthatatlan ember Emőkéjétől kezdve szinte valamennyi nagyobb munkájában megtaláljuk ennek a lelke szerint mindig-egy nőalaknak megragadó változatait. Külső megjelenésükben törekeny finomság (Ő Ida, Ida regénye), virágszerűség (Margit, Isten rabjai) jellemzi őket. Ezek a nőalakok ritkán szépek a szó köznapi értelmében. Szépségüket lényük lelki tisztasága, a léleknek a testen átsugárzó ritmusa, a szem, a hang, a mozdulatok játékának összhangja adja. Ezt a női eszményt gyönyörűséggel és fájdalmasan őrzi lelkében Gárdonyi, melyről úgy érzi, hogy a földön sohasem valósulhat meg”* – állapította meg találóan Sz. Király Júlia Gárdonyi-kutató.¹⁰

Az író és Mila kapcsolata nem a reménytelen szerelem volt, hanem a kölcsönös szeretete, figyelmessége. Több mint tizenöt évig osztották meg örömeiket, bánatukat egymással. Kapcsolatuk a férj tudtával történt, de Mila családi élete nyugalalmát áldozta fel ezért a különös szerelemért, gúnyolódásnak, megvetésnek is kitéve magát. Nem beszélve arról, hogy Gárdonyi édesanyja sem nézte jó szemmel.¹¹

Mila 1922 nyarától, amikor az író egészségi állapota fokozatosan romlott, szinte mindvégig vele volt. Különösen így volt ez 1922. október végétől. Az ekkor történekről az író egyik újságíró barátja, Jakab József is beszámolt. Többek között a következőket írta: *„Mátékovics Józsefné elmondotta, hogy 24-én Gárdonyi hegedült. A 'Darumadár fönne a légben hazafelé szálldogál' című dalt muzsikálta. De hamar kimerült. – Nincs erőm. Gyöngék az ujjaim, – panaszkodott. Az esti órákban az ágytakarón játszadozott a keze. – Nézze – szólta Mátékovicsnéhoz –, milyen gyönyörű virágok vannak a takarómon. Még soha nem láttam ilyen különös – szép virágokat. – De én nem látok itt virágo-*

⁹ OKOS Miklós 1962. 3.

¹⁰ FRÁTER Zoltán 2014. 80.

¹¹ TÓTH Tibor 1990. 168.

kat – mondotta Métékovicsné. – Rajzolja le, milyenek. S Gárdonyi finom, hosszú ujjai a takarón rajzolgatták a virágokat. – Az ablak előtt egy szakállas öregember áll és kalapos asszonyok. Oltsa el a villamot, – kérte Gárdonyi az asszonyt. – Az ablak előtt senki sem áll. Nyugodjék meg, kedves. – becézgette a beteg írót az asszony. – Nincsen senki sem? – Csudálatos. Biztosan válik már a lélek a testtől. Milyen érdekes ... Tudja, maga úgy áll előttem, mint egy szellem. Talán azért ilyen, mert nem látok. Október 29-én este, mielőtt elaludt volna, megsimogatta az író Mila kezét, aki jó éjszakát kívánt neki. „Jó éjszakát, Istennek kedves anyyala – így búcsúzott élete utolsó szerelmétől. Ezután édesanyjától és fiától búcsúzott el anélkül, hogy a halált emlegette volna és 30-án, 1/3 3 óraker visszaadta testét a földnek.”¹²

Mátékovicsné négy évtizeddel élte túl Gárdonyit. Az író halála után naponta a gyász fehér színébe öltözött, és gyakran felment sírjához, a Bebek-bástyára, imádkozott és sírdogált. Előfordult, hogy kigúnyolták, s ujjal mutogattak rá mondván: Ni, ott megy a hatalmas harmadik! Mila azonban nem törődött a csúfolódókkal, mert tudta, hogy majd az égben találkozhatnak.¹³

Röviddel az író halála után Milát erőszakkal kitették Gárdonyi utcai otthonából. Teljesen összetört, feledékennyé vált. Ezt követően közel harminc esztendeig barátnőjénél, Legányi Mariskánál lakott. Diófakút utcai házukban, emlékeivel a világ zajától elvonultan élt, s lassan-lassan minden feledéssé lett számára. Miután 1962-ben Mariska barátnője meghalt, az év őszén az andornaktályai szociális otthonba került, ahol haláláig gondosan ápolták. Az otthonban szinte állandóan hallgatta a rádiót, mivel számára csodálatosnak tűnt a „beszélő doboz”.¹⁴

Milát a halála előtti hónapokban igen gyakran látogatta meg az egri amatőr író, Okos Miklós. Róla írt nekrológiát következőképpen fejezte be: *„Karácsonykor – amikor utoljára meglátogattam, – félt az úton dübörgő traktoroktól, amely rázta az épületet és arra gondolt, hogy az majd bejön a szobába. Aztán érdeklődött, megvannak-e a fenyők, nem vágják-e ki azokat? Megnyugtattam, hogy mind megvannak, és nagyon szép a Gárdonyi Park, szép a ház. – Ott van-e még a Dante-szobor a ház előtt? – kérdezte. – igen, ott van az is. Aztán utánanézttem, mivel én nem tudtam arról, hogy ott valaha is szobor állt. Pedig neki volt igaza, mert a bejáratnál egy pogány istenszobor és Dante szobra állt.*

Talán ez volt élete utolsó heteinek a legtisztább, legvilágosabb napja, amikor a negyven év előtti emlékek frissen, elevenen ébredtek fel benne. Aztán mind nehezebb napok jöttek, amikor még pillanatokra fel-felrémlt, valami előtte a múltból, míg vasárnap este (1962. február 10.) 81 éves korában örökre lehunyta szemeit a nagy költő műzsája, „az Istennek legjobb anyyala: Mila”.¹⁵

¹² JAKAB József 1922. 2.

¹³ FRÁTER Zoltán 2014. 80.

¹⁴ OKOS Miklós 1968.

¹⁵ OKOS Miklós 1962. 3.

Reményeink szerint Mila portréjának megrajzolása hozzájárulhat majd Gárdonyi Géza monográfiájának megírásához.

Irodalom

FRÁTER Zoltán: *Szemérmes szenvedély*. Irodalmi Magazin, 77–80. 2014.

JAKAB József: *Gárdonyi utolsó órái*. Egri Népújság, 1922. november 1.

OKOS Miklós: *Meghalt Mila*. Heves Megyei Népújság, 1962. február, 14. 3. 1962; 1968.

(Kézirat)

TÓTH Tibor: *Gárdonyitól Gárdonyiról*. Budapest, 1990.

Z. SZALAI Sándor: *Gárdonyi nagy útja*. Budapest, 2013.